

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

УДК 32: 378,4 (477,54) "1804/1835"

Пересада О.О.
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ДІЯЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ МОРАЛЬНО- ПОЛІТИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ 1804-1835 ГГ. ЧАСТИНА І

Розглядається морально-політичний факультет Харківського університету, який зіграв важливу роль у розвитку політичної науки в Україні та Російській імперії в 1804-1835 рр. Параметри нової університетської структури були визначені Університетським статутом 1804 р. У статті здійснена спроба узагальнення знань про факультет морально-політичних наук у 1804-1835 рр. Розглянуто стан морально-політичного відділення університету в зазначений період, викладацька діяльність професорів і ад'юнктів відділення.

Ключові слова: Харківський університет, факультет морально-політичних наук, викладання, професори, ад'юнкти.

Пересада А.А.

КРАТКИЙ ОБЗОР ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ НРАВСТВЕННО- ПОЛИТИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА 1804-1835 ГГ. ЧАСТЬ І

Рассматривается нравственно-политический факультет Харьковского университета, сыгравший важную роль в развитии политической науки в Украине и Российской империи в 1804-1835 гг. Параметры новой университетской структуры были определены Университетским уставом 1804 г. В статье осуществлена попытка обобщения знаний о факультете нравственно-политических наук в 1804-1835 гг. Рассмотрено состояние нравственно-политического отделения университета в указанный период, преподавательская деятельность профессоров и адъюнктов отделения.

Ключевые слова: Харьковский университет, факультет нравственно-политических наук, преподавание, профессора, адъюнкты.

Peresada O.

1804-1835 KHARKIV UNIVERSITY'S FACULTY OF MORAL-POLITICAL DEPARTMENT. PART I

In the current article, the moral and political department of Kharkiv University which was important in the development of political science in Ukraine and the Russian Empire in 1804-1835 is described. Frameworks of the new university structure were determined by the University charter of 1804. In the article was made an attempt to summarize the knowledge about the department of moral and political science from the 1804-1835. The department of moral and political sciences of the University during the period was reviewed, teaching activities of professors and associate professors of the department were also analyzed.

Keywords: Kharkiv University, department of moral and political sciences, teaching, professors, adjuncts.

У першій частині цієї статті буде розглянуто викладання на трьох кафедрах морально-політичного відділення: богослов'я догматичного і повчального, умоглядної і моральної філософії, права (природного, політичного, народного). Кафедра тлумачення священного писання і церковної історії так і не була зайнята, тому розглянути її виявилось неможливим. У другій частині статті буде розглянута діяльність кафедр цивільного та кримінального судочинства Російської імперії, права стародавніх і сучасних народів, дипломатії і політичної економії. У другій частині буде дана характеристика кафедри цивільного та кримінального судочинства Російської імперії, кафедри права стародавніх і сучасних народів, кафедри дипломатії та політичної економії. Особливу увагу буде приділено співробітникам відділення, діяльність яких мало розглядалася раніше.

Університет складався спочатку з чотирьох відділень: словесного, морально-політичного, фізико-математичного та лікарсько-медичного. На відміну від багатьох західноєвропейських університетів він (із різних причин) не мав у своєму складі Богословська відділення [1, с. 113].

Перший університетський статут був затверджений 5 листопада 1804 р. У 1804 р. в Харківському університеті було відкрито відділення моральних і політичних наук. Згідно з цим статутом, устрій університету має колегіальну форму, засновану на засадах автономії. Рада університету обирає кандидатів на вакантні посади, які згодом затверджуються міністерством. Так само відбувається і з обранням ректора – спочатку вибори всередині університету, після чого затвердження цієї кандидатури міністерством.

Крім професорів, на факультеті мали бути 12 ад'юнктів, які виконували роль помічників професорів. Їх обов'язком було надання всілякої підтримки в наукових дослідженнях професорів. Зазначалося також, що етнічні росіяни повинні були мати перевагу перед іноземцями, при виборі на посаду. Ця перевага мала реалізовуватися при безумовних якостях росіянина, який досяг успіху в певній науці. 4 з 12 ад'юнктів за пропозицією ректора могли балотуватися в екстраординарні професори. Крім ад'юнктів і екстраординарних професорів, при факультеті знаходились магістри, які також могли викладати додаткові курси. Крім цього, з 1820 року при затвердженні

вчених ступенів повинен був бути присутній професор богослов'я [2, с. 5-6].

Першими викладачами на факультеті були: Ілля Федорович Томаківський, Роман Шад, Іоанн Ланг, Іван Гамперле. Першим деканом факультету був Роман Шад, першим секретарем – Іван Ланг.

На початку діяльності факультету у відділенні моральних і політичних наук повинно було бути сім професорів, і, відповідно, на семи кафедрах. У першій частині ми будемо описувати три з них:

1. *Кафедра богослов'я догматичного і повчального.*

Позиція професора по цій кафедрі залишалася вакантною до 1820 р., коли її зайняв професор богослов'я протоієрей Афанасій Могилевський. Афанасій Могилевський (невідомо-1850) – духовний письменник, протоієрей, професор богослов'я в Харківському університеті [3]. Основні праці «Промова, вимовлена на урочистих зборах Імператорського університету 20.09.1820», «Російська риторика, заснована на правилах стародавніх і новітніх авторів», «Розмови про найважливіші істини християнського вчення, викладені в систематичному порядку, вимовлені в Харківському соборі», «Слова и промови» [4, с. 9].

Професор богослов'я Амфініан Лебедев, позитивно відгукувався про Могилевського в своїй праці «Кафедра богослов'я в Харківському університеті (1819 - 1896)». Рекомендував його «як до того найбільш здібного і гідного» [4, с. 8].

2. *Кафедра тлумачення священного писання і церковної історії* – посада професора залишилася незайнятою.

3. *Кафедра умоглядної і моральної філософії.*

Професор Іван Єгорович, або Йоганн Баптист Шад (1758-1834) до 1817 року викладав: емпіричну психологію, логіку, метафізику, прикладну логіку, моральне вчення і природне право. Й. Б. Шад – це найяскравіший представник Харківської філософської школи, учень Фіхте. Діяльність Шада досить ретельно описана і проаналізована в монографії і статтях В. А. Абашніка [5, 6, 7, 8, 9, 10]. Слід відзначити, що Й. Шад залишив величезний слід у філософській науці Харківського університету, був першим професором філософії університету.

З 1812 по 1829 рік Дудрович Андрій Іванович (1782-1830) викладав чисту логіку, теоретичну і практичну філософію, психологію, моральні вчення, історію

філософії. А. Дудрович став ад'юнктом в 1813 р. екстраординарним професором в 1818 р., ординарним професором в 1820 р.

А. Дудрович Навчався в Кашаві, в Офені (Угорщина), закінчив Пештський університет (1803), вивчав Упродовж року угорське право і Політичні науки в Кашавській академії. Працював присяжним нотаріусом королівської судової палати в Пешті. У 1806 р. переїхав в Україну, працював вчителем у Чернігівській, пізніше – в Харківській слобідсько-українських гімназіях. Учень Й. Шада Від 1813 р. – лектор на його кафедрі в Харківському Університеті. Переміг у конкурсній боротьбі з магістром П. Любавським за посаду ад'юнкта (1813). Після захисту дисертації «*De philosophiae genuino conceptu nec non necessitatis ejus absolutae*» («Про вродженість поняття абсолютної філософії та її необхідність», 1814) – доктор філософії, а після обговорення на факультеті латиномовної праці «Історико-критичний трактат про сучасний стан філософії» – екстраординарний і ординарний професор філософії. Наприкінці життя – ректор університету (1829-30). Помер у Харкові. Заслужив промовисту епітафію: «Жив так, як навчав».

Масон. Католик. Писав мало. Християнськи самовдосконалювався. Любив усамітнення. Виділявся особливим «моральним впливом своєї особистості» на студентство. Здобув визнання як викладач. Добре обізнаний на філософії Канта, Фіхте, Шеллінга. Шеллінгіанець, але стриманий. У дисертації обстоював такі тези: тільки філософія робить людину справді освіченою; органом та інструментом філософії є «інтелектуальна інтуїція»; принцип існування тотожний з принципом пізнання; здорова філософія може бути тільки пізнанням Бога; немає жодної різниці – в «абсолютному розумінні» – між юриспруденцією та вченням про мораль; держава здорова лише тоді, коли спирається на подвійне законодавство – політичне і водночас моральне [11, 12]. Поєднання політики і моралі – одна з основних умов існування держави. А. Дудрович зазначав, що природний стан людини є водночас його громадським станом.

Федір Чанов (невідомо - не пізніше 1862) викладав історію філософії, в 1831 р. отримав звання ординарного професора. Уродженець Ярославської губернії, син поручика. Навчався в гімназії при Московському університеті (для дворян), звідки в 1804 році став студентом

Ярославського Демидівського училища вищих наук, яке закінчив з чином XIV класу. Увійшов 20 квітня 1806 року квартальним наглядачем у Ярославську міську поліцію, але в тому ж році змінив поліцейську службу на педагогічну, зайнявши 1 серпня посаду вчителя математики, всевітньої історії, географії та російської словесності, а також інспектора в пансіоні Ярославського Демидівського училища. 1 листопада 1809 р. Ф. Чанов почав викладати латинську мову в Ярославській гімназії, де свого часу викладав також фізику та математику. У 1812 р. замість латинської мови він став викладати філософію, політичні науки та словесність. 8 червня 1814 р. Ф. Чанов був обраний дійсним членом Товариства любителів російської словесності при Демидівському училищі, де також ніс обов'язки секретаря. Нагороджений в 1823 р. орденом Святої Анни 3-й ст., в наступному 1824 р. був призначений інспектором казенних студентів Благородного пансіону, а також членом Ради Училища (1 вересня), причому близько року виправляв посаду професора загального народного і римського права [13, с. 24-25].

16 квітня 1826 р. Ф. Чанов вийшов у відставку і покинув Ярославль. У червні 1826 р. він вступив на службу столоначальником у Департамент духовних справ іноземних сповідань, 9 липня 1827 р. став Радником Санкт-Петербурзького губернського правління, де залишався до свого призначення 20 березня 1830 р. директором народних училищ Слобідсько-Української губернії; 9 вересня 1831 р., залишаючись директором народних училищ, він став професором Харківського університету з умоглядної та практичної філософії і поєднував ці посади до 22 листопада 1833 р., коли залишив службу у дирекції народних училищ і залишився професором університету, втім лише один рік [13, с. 24-25].

Також тимчасово на кафедрі викладали ад'юнкти Й. Ланг – практичну філософію, А. Рейниш – педагогіку. Рейниш Антон Георгійович (1769-1811) – історик, педагог. Вивчав словесні науки в Нугебурзі, філософію – в Ділінгемському університеті. У Вейнгартенському монастирі викладав німецьку і латинську мови, загальну географію і природну історію, поезію, риторіку. Після закриття монастиря в 1803 р. викладав філософію в Йенському університеті. У 1805 р. був запрошений попечителем Харківського навчального

округу графом С. О. Потоцьким у Харківський університет для викладання загальної історії. На початку 1806 р. обраний ад'юнктом історії та географії, в 1807 р. затверджений ад'юнктом історичних наук і педагогіки. У 1809 р. призначений інспектором студентів. Одночасно працював помічником бібліотекаря університетської бібліотеки. А. Г. Рейниш – перший професор, який читав лекції з педагогіки, методики та історії педагогіки. Друкованих праць не залишив [14, с. 213, 218-219, 426. 15, с. 245-246].

Йосип Іванович Гренберг (1802-186?) – викладав антропологію і логіку, вступ до філософії. Гренберг закінчив Кенігсберзький і Дерптський університети [14, с. 210]. Після цього Йосип Гренберг «... був також у німецьких університетах, переважно займався науками богословськими та філософськими» [14, с. 201]. З 1828 р. Йосип Гренберг був лектором німецької мови в Харківському університеті, і на цій же посаді викладав антропологію, психологію і логіку; потім він став «виконуючим обов'язки ад'юнкта». Після публікації магістерської дисертації (1833) і здачі магістерських іспитів, Гренберг вже як «магістр теоретичної і практичної філософії» став читати зазначені предмети на посаді ад'юнкта. З весни 1831 р., крім антропології, Й. Гренберг також почав викладати логіку для студентів морально-політичного відділення Харківського університету, а з осіннього семестру 1831 р. – психологію.

Матвій Протопопов викладав логіку і психологію. Матвій Миколайович Протопопов (1794-1857) – походив з родини священика, після закінчення гімназії навчався в 1819-1822 рр. на морально-політичному і словесному відділеннях Харківського університету. Тут він слухав лекції з філософії, природного, приватного і народного права, дипломатички і політичної економії. Університетський курс навчання М. Протопопов завершив написанням роботи «Про релігію відносно держав» (1822). Після її успішного захисту йому було присуджено звання кандидата наук двох відділень – словесного і морально-політичного.

З 1821 р. М. Протопопов був активним членом «Студентського біблійного товариства» при Харківському університеті і надрукував промову «Про походження біблійних товариств, як урочистого знамення відродження суспільного життя людини» (1821). З 1823 р. він був

директором цього товариства і на його генеральних зборах 2 лютого 1823 р. виголосив промову «Про важливість євангельського вчення». Того часу Протопопов познайомився з творами Платона, який відіграв велику роль в православному релігійному вченні. Знання Платона стало йому у нагоді, коли він займався перекладами античних творів.

Релігійність М. Протопопова проявилася і в тому, що пізніше він тривалий час (1833-1856) був старостою Харківської університетської церкви. У 1823-1825 рр. Протопопов викладав російську словесність і логіку в Харківському університеті, а у 1823-1827 рр. – географію та історію в Харківському Інституті шляхетних дівчат. Протопопов відвідував з науковим візитом Англію, Шотландію, Францію, Німеччину [16].

Професор словесного факультету Хрестоф Роммель (1781-1859) – навчався і викладав в університеті Марбурга, читав практичну і теоретичну педагогіку. У Харківському університеті Х. Роммель працював за рекомендацією міністра освіти К. Розумовського від 1811 р. на кафедрі давньої літератури, викладав загальну історію мови, методологію, філологію, пояснював Вергілія, Горація, Корнелія, Тацита, промови Цицерона, читав історію римської літератури за Герлахом. Х. Роммель організував і проводив філологічний семінар, на якому вивчалися основи граматики і критики. У 1812 р. він був призначений директором Педагогічного інституту. У звіті за 1812 р. відзначалося, що професор Роммель викладав студентам інституту педагогіку, дидактику і методологію, крім того, на заняттях надавав їм поради та настанови, вимагаючи від них звітів про домашні завдання. Він написав «дидактика і методику» для студентів інституту. Як члена училищної комітету Х. Роммеля направили для перевірки гімназій, під час якої були виявлені проблеми в їхній роботі. Однією з них, за його словами, була «майже необмежена влада директорів гімназій». Х. Роммель, будучи досвідченим викладачем, видавав підручники, хресто-матії, мови і праці латинських класиків для користування студентами університету, а також гімназій і духовних училищ. Протягом 1812-1814 рр. їм видано 5 таких посібників, при підготовці яких він користувався працями Гревія, Вербурга, Оліветті та ін. Його тексти супроводжувалися посторінково примітками і коментарями, хронологічними таблицями,

іменними та географічними покажчиками. У передмові до видання праць Цицерона, Корнелія Непота Роммель підкреслював важливість вивчення класиків, граматики древніх мов як основи вищої освіти і науки [16, с. 118-121]. У своїй промові «Про силу і перевагу істинного і досконалого дару», яку він виголосив 30 серпня 1811 р. характеризує рівень освіти, вчений зауважив, що потрібно відрізнити справжню і досконалу освіту від помилкової і поверхневої. Перераховуючи всі науки, Роммель особливе значення надавав класичній філології. У 1814 р. з посиленням в Росії реакції, Х. Роммель залишив Харків і повернувся до Німеччини, де був призначений професором історії Марбурзького університету [17].

4. Кафедра права: природного, політичного, народного.

Ад'юнкт Йосип Матвійович Ланг (1775-1820) працював на кафедрі природного, політичного, народного права з 1807 по 1811 рр. З 11 квітня 1803 року він був призначений на посаду «ад'юнкта філософських і математичних наук». До цього (в 1793-1798 рр.) Йозеф Ланг вивчав філософію і право в тодішньому австрійському університеті у Фрейбурзі в Брейсгау. У 1795 р. він, будучи ще студентом, викладав математику замість відсутнього професора, а потім працював репетитором філософії і математики у Фрейбургському університеті [18].

Радою Харківського університету в 1809 р. Й. Ланг був призначений екстраординарним, а в 1812 р. ординарним професором по кафедрі дипломатики і політичної економії. Ланг не дотримався виключно поглядів керівника кафедри Й. Шада. Наприклад, у 1806-1807 навчальному році паралельно з лекціями Шада Ланг читав курси логіки і метафізики на латині за підручниками Фрідріха Вільгельма Даніеля Снеля, відомого кантіанця і професора університету в Гіссені. У тому ж навчальному році Ланг викладав німецькою мовою логіку і емпіричну психологію для слухачів «підготовчого класу» Харківського університету.

Після призначення в 1812 р. на посаду ординарного професора дипломатики і політекономії Йосип Ланг викладав свої специфічні дисципліни – політичну економію, науку про фінанси, політичну арифметику. Також продовжував читати природне право паралельно з курсами Й. Шада.

Найважливішими роботами Йосипа Ланга були твори німецькою мовою: «Про найвищі основоположення політичної економії» (1807). «Основні лінії політичної арифметики» (1810) і «Що таке гроші? Національно-економічний твір» (1815). Ці роботи були присвячені, головним чином, проблемам політичної економії. У роботах «Про вивчення юридичних і політичних наук» (1811) і «Про зв'язок державного господарства з політичною арифметикою» (1816) Йосип Ланг розглядав філософсько-правові питання [5].

Головною метою держави І. Ланг вважав втілення ідей природного права і правильного ведення державного господарства, яке в свою чергу визначається такими особливостями держави: населення, родючість земель, географічне положення, звичаї, освіченість і «талант народу». Для держави головним є здійснення його майбутнього. Засобом ж з'єднання сьогодення з майбутнім є політика. Державна політика повинна знайти кошти для збільшення добробуту і вдосконалення законодавства.

Державне господарство І. Ланг визначав як науку про діяльність, яку спрямовують усі члени громадянського суспільства до певної мети. Завдяки протиборству й конкуренції зростає добробут народу [19].

У 1811 р. на кафедру призначено професора Петербурзького університету Григорія Івановича Терлаїч (1766-1811). Г. Терлаїч у Відні був секретарем російського посланника кн. Д. М. Голиціна, після смерті якого в 1793 р. перевіз до Москви коштовності та нагороди князя. У Відні співпрацював в друкарні Стефана Новаковича, проданої університету Пешта. Служив домашнім учителем у російського протоієрея А. Самбірського, з яким в 1786 р. приїхав до Росії. У 1799 р. супроводжував в Буду вел. кн. Олександру Павлівну, видану заміж за австрійського ерцгерцога. Після її смерті в березні 1801 р. повернувся до Петербургу, де і викладав загальну історію та географію в Пажеському корпусі. Служив в Комісії складання законів, а після відкриття при ній Вищого училища правознавства викладав у ньому енциклопедію прав (1805-1809). Після представлення в морально-політичне відділення Харківського університету був обраний ординарним професором на кафедру природного, політичного і народного права. Переїхав до Харкова влітку 1811 р, але приступити до роботи не встиг, захворівши на висипний тиф [11, с.22]. Після смерті Терлаїча в тому

ж році на його місце призначається Ланг (до 1813 року).

Паулович (Павлович) Костянтин Павлович (1810-1834) – призначений ад'юнктом (1812), доктором філософії, магістром права (1810), секретарем відділення моральних та політичних наук (жовтень 1813), ординарним професором (1818), заслуженим професором (1834), деканом відділення моральних і політичних наук (1821, 1822). Він читав загальне кримінальне право з 1810 по 1815 рік. Як ординарний і заслужений професор він був членом «Випробувального для Цивільних Чиновників Комітету» (23 квітня – 21 жовтня 1834 р.). Крім загального природного права, викладав також історію римського права і римське право, загальне публічне право, загальне кримінальне право і російське кримінальне право. Як заслужений професор К. Паулович був «звільнений зовсім від служби» на підставі розпорядження міністра народної освіти від 21 жовтня 1834 г. [20, с. 61, 65].

Бернгард Рейт – екстраординарний професор по кафедрі прав іноземних народів (за іншими даними – «екстраординарний професор для історичних наук»), ординарний професор «Прав Природного, Політичного і Народного» (1815), декан відділення моральних і політичних наук (1816), секретар Ради цього відділення (1816), член училищної комітету університету (1817.) Рейт Бернгард Осипович протягом 1815-1820 рр. тимчасово викладав «природне право: приватне, природне і народне право» [20, с. 69, 77, 102-103, 111].

Отже, ми розглянули викладання на трьох кафедрах відділення морально-політичних наук: кафедрі богослов'я догматичного і повчального, кафедрі умоглядної і моральної філософії, кафедрі права (природного, політичного, народного). Серед тодішніх професорів багато хто отримав освіту в європейських навчальних закладах, мали державні нагороди. Так, Дудрович навчався в Кашаві, Офені, працював в Пешті (Угорщина); Рейниш навчався в Нугебурзі, Ділінгемі і працював в Єні, Вейнгартені (Німеччина); Гренберг навчався в Кеннігсберзі (Німеччині) і Дерпті (Естонія); Протопопов бував в наукових поїздках в Англії, Шотландії, Франції, Німеччини; Роммель навчався та працював в університетах Німеччини – Марбурзі, Гёттінгем; Ланг працював і навчався в Німеччині та Австрії – у Фрейбурзі в Бресгау. Це все свідчить про високий рівень

кафедр і кваліфікованості спеціалістів, які здобули освіту і працювали в престижних європейських університетах, кожен був професіоналом у своїй галузі науки. Наявність професорів-іноземців у перші роки існування університету сприяла закладенню міцного фундаменту його подальшого розвитку, окресленню вектора його подальшої еволюції.

Також було окреслено сферу дисциплін на розглянутих кафедрах морально-політичного факультету. Викладалися курси богослов'я, психології, логіки, метафізики, теоретичної і практичної філософії, історії філософії, педагогіки, всесвітньої історії, а також різні види права – римське, народне та ін. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що діяльність факультету була досить широкою і охоплювала викладання великої кількості дисциплін, в яких була представлена політична наука.

Морально-політичний факультет проіснував до 1836 року, до нового утвердження університетського Статуту. Пізніше його було перейменовано на юридичний, змінено підпорядкування деяких кафедр, і деякі – зовсім ліквідовано. Можна стверджувати, що певні засади політичного знання, закладені в першій половині XIX ст. в Харківському університеті отримали через певний історичний час своє логічне продовження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Танцюра В.І. Історія Слобідської України: навчальний посібник / В.І. Танцюра, О.О. Пересада. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 304 с.
2. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Харьковский университет; под ред. проф. М.П. Чубинского и проф. Д.И. Багалея. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1908. – VIII, 311, III, (22) с.
3. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – СПб.: Брокгауз-Ефрон. 1890-1907.
4. Лебедев А. Кафедра богословия в Харьковском университете (1819-1896 г.). (Историческая записка) / Амф. Лебедев – Х.: Тип. и лит. Зильберберг, 1896. – 22 с.
5. Абашник В.А. Харьковская университетская философия (1804-1920): в 2 т. Т.1. 1804-1850 / В.А. Абашник – Х.: БУРУН и К, 2014. – 750 с.
6. Абашник В. Первый философ Харьковского университета [Й.Б. Шад] / В. Абашник // Вечерний Харьков. – 1996. – 1 октября. – С. 3.
7. Абашник В.А. Система трансцендентального идеализма И.Б. Шада / В.А. Абашник // Культура, Философия, Право. – Часть 1. – Киев: НФН Украины, 1997. – С. 3-16.
8. Абашник В.А. Периодизация философско-педагогической деятельности И.Б. Шада и его критика позиции Лейбница / В.А. Абашник //

- Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених. – Випуск 3 і 4. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. – С. 458-470.
9. Абашник В.А. Основные черты естественного права Й.Б. Шада / В.А. Абашник // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна «Філософські перипетії». – Х., 2005. – №706. – С. 230-232.
10. Абашник В.А. Разум и вера во время «спора об атеизме»: Й.Г. Фихте и Й.Б. Шад / Abaschnik, Wladimir, Vernunft und Glauben im Atheismusstreit: J.G. Fichte und J.B. Schad // Матеріали міжнародної наукової конференції «Проблема вери и знания в немецкой классической философии» (08-09.06.2006г., Санкт-Петербург) / Das Verhaeltnis von Glauben und Wissen in der klassischen deutschen Philosophie. Konferenzmaterialien (08.-09.06.2006, Sankt-Petersburg). – Санкт-Петербург, 2006. – С. 5-10.
11. De studii academici natura // Речи, произнесенные в торжественном собрании Императорского Харьковского университета 30 августа 1815 г. – Х., 1815. – 48 с.
12. Чириков Т.С. Тимофей Федорович Осиповский. Ректор Харьк. ун-та. 1820 г. // Русск. старина. – 1876. – Ноябрь. – С. 463-490.
13. Еловский Б. Чанов, Федор Федорович // Русский биографический словарь: в 25 томах. – СПб., 1905. – Т. 22: Чаадаев – Швитков.
14. Багалея Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т.1 (1802 – 1815 г.) / Д.И. Багалея. – Х.: Паровая Типография и Литография Зильберберг, 1893–1898. – 1204 с.
15. Абашник В.А. М.Н. Протопопов (1794-1857) и платонизм в Харькове / В.А. Абашник // Гілея: науковий вісник. – 2012. – Вип. 57 (№2). – С. 343-347.
16. Кривець Н. Науково-педагогічна діяльність німецьких учених у Харківському університеті у першій половині XIX ст. / Н. Кривець // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – №20. – С.121-128.
17. Речи произнесенные в торжественном собрании Императорского Харьковского университета 25 декабря 1814 г. – Харьков, 1815. – С. 43.
18. Юбе Г. Иозиф Ланг и российско-германская школа национальной экономики / Г. Юбе // Немцы в России: русско-немецкие научные и культурные связи. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 369-374.
19. Пересада О.О. Аналіз промов, вимовлених на урочистих зборах імператорського харківського університету 1806-1812 рр. / О.О. Пересада // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна «Питання політології». – Х., 2015. – № 28. – С. 189-195.
20. Берзін П.С. Харківська школа кримінального права: загальна характеристика розвитку у 1804–1919 роках та аналіз діяльності викладачів кримінального права в Імператорському Харківському університеті впродовж 1804–1834 років (частина I) / П.С. Берзін // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2016. – № 1(6) – С. 51-112.